

Старогръцка литература

2020/2021

Лекция V

Омировият текст

Писмеността във времето на Омир

Дълго време се е обсъждало дали Омир е записвал своите поеми, или е съчинявал, разчитайки само на паметта си.¹ Този спор има отношение и към въпроса за съществуването и разпространението на писмеността по негово време. Наистина, в „Илиада“ и „Одисея“ никъде не се говори за книги. И все пак има едно място („Илиада“ VI, 168-179), където се споменава за „знаци“ (σήματα), написани върху „сгъната табличка“ (ἐν πίνακι πτυκτῷ) и изпратени някому като съобщение:

„Все пак той имаше страх и не смееше да го погуби,
но го изпрати във Ликия, даде му гибелни знаци.
Прет вписа в табличка сгъната ред смъртоносни заръки:
щом я покаже на тъста му, сам да погине от него
Белерофонт. Той потегли за Ликия с божия помощ...
Ала когато изгря и десета Зора розопръста,
царят попита младежа и знака поиска да види,
който му носи от Прета, от зетя далечен и верен.
Щом като царят получи прокобните знаци на зет си,
Белеронфта изпрати да смаже химерата грозна“ (Ал. Милев и Бл. Димитрова, 1969)

Разбира се, от това, че Омир не говори ясно за книги и писменост, не означава, че те са липсвали в Гърция по негово време, или че той не си е служел с тях. Създавайки поемите си на основата на легенди и на вероятно некратка поетическа (епическа) традиция, той е бил наясно, че разказва за събития, случили се преди векове; и като добър поет се е старал да архаизира изложението, предполагайки, че писмеността, дори да е съществувала, е била малко разпространена и се е ползвала рядко и от малцина.

Що се отнася до това, дали гърците от времето на Омир са имали писменост, въпросът изглежда решен. Съществуват два паметника, датирани във втората половина на VIII в. пр. Хр.: „каната (οἶνοχόη) от Дипилон“ и „чашата (ποτήριον) на Нестор“ от Питекуса.² Те са изработени във времето, в което се смята, че е живял Омир, и върху тях се откриват кратки надписи на гръцки, изпълнени с гръцко азбучно писмо. Така че тогава се е пишело; и не е изключено да са съществували записи на „Илиада“ и „Одисея“ още приживе на поета.

Наистина, нищо от поезията му не е оцеляло в толкова стари записи. На Хиос е съществувала школата на „Омиридите“, които били рапсоди и се занимавали с рецитация

¹ Примерно Йосиф Флавий: „καί φασιν οὐδὲ τοῦτον ἐν γράμμασι τὴν αὐτοῦ ποίησιν καταλιπεῖν, ἀλλὰ διαμνημονευομένην ἐκ τῶν ἁσμάτων ὕστερον συντεθῆναι καὶ διὰ τοῦτο πολλὰς ἐν αὐτῇ σχεῖν τὰς διαφωνίας“ – „И казват, че дори той не е оставил поезията си записана, но е била помнена чрез отделните песни и по-късно е събрана; и за това в нея има много противоречия“ („Против Апион“ I,2)

² Открити са съответно през 1871 в Атина и 1954 на остров Иския (Италия, близо до Неапол). За „чашата“ се предполага, че е изработена на Родос.

и тълкуване на Омировото наследство.³ За един такъв рапсод – Ион от Ефес - се разказва в Платоновия диалог „Ион“. Плутарх предава легендата, според която спартанският законодател Ликург бил първият, който пренесъл текстовете на Омир от Мала Азия в континентална Гърция.⁴ Ликург обаче също е древен персонаж – ако се съди по несигурните сведения за него, той трябва да е бил съвременник или поне малко по-късен от Омир.⁵ Във всеки случай ние нямаме убедителни сведения за по-стар пълен запис на „Илиада“ и „Одисея“ от онзи, който е бил направен по времето на атинския тиранин Пизистрат.

Първите известни записи на поемите

По време на управлението си Пизистрат се е стараел да устрои религиозния живот на атиняните, като организирал празници в чест на най-популярните божества. Големите атински празници Панатенеи и Дионисии сигурно са добили класическия си вид по негово време. На тези празници е имало поетически състезания, и са се рецитирали Омировите поеми.⁶ Вероятно в тази връзка Пизистрат назначил комисия, която се е заела да произведе една атинска редакция на поемите. За това важно литературно събитие имаме множество съобщения из античните автори, като най-старо и авторитетно е това на Цицерон („За оратора“ III, 137):

„Кой в онази епоха е бил по-учен и кой притежавал по-образована реч от Пизистрат? Казват, че той пръв събрал и подредил разпръснатите дотогава песни на Омир така, както ги знаем днес“ (П. Стоянова, 1992)

Освен атинската, която сигурно е била една от най-старите, са известни още няколко класически редакции на Омир – в това число онази, която Александър Македонски носел със себе си по време на похода си срещу персите.⁷

³ Страбон: „Хиосците претендират и за Омир, сочейки като сериозно свидетелство така наречените Омириди, които би трябвало да са от неговия род. За тях споменава и Пиндар: `Откъдето са и Омиридите, певци на съшити песни`“ (XIV, 35; В. Русинов, 2008-2009)

⁴ „Ликург“ 4: „...мъглива представа за този епос вече съществувал при гърците, отделни хора били достигнали до някои части, отгук-оттам, от произведението, понеже се било случвало то да обикаля, но наистина познато за първи път го направил Ликург“ (Н. Панова, 2013). Също и Елиан: „Древните първоначално изпълнявали Омировите поеми разделени на части. В по-късно време спартанецът Ликург пръв донесъл в Гърция събраното творчество на Омир. Този дар той открил в Йония, когато пребивавал там. Още по-късно Пизистрат събрал песните и вече създал `Илиада` и `Одисея`“ (XIII, 14; Н. Панова, Н. Шаранков, 2009)

⁵ Страбон за Ликург: „...и след като пребивавал и в Египет, и научил наред с други неща и техните закони, и според някои автори, след като се срещнал с Омир, който живеел в Хиос, отплавал обратно за родината си“ (X, 4, 19; В. Русинов)

⁶ Ликург (атински оратор, IV в. пр. Хр.): Βούλομαι δ' ὑμῖν καὶ τῶν Ὀμήρου παρασχέσθαι ἐπῶν. οὕτω γὰρ ὑπέλαβον ὑμῶν οἱ πατέρες σπουδαῖον εἶναι ποιητὴν, ὥστε νόμον ἔθεντο καθ' ἑκάστην πεντετηρίδα τῶν Παναθηναίων μόνου τῶν ἄλλων ποιητῶν ῥαψωδεῖσθαι τὰ ἔπη, ἐπίδειξιν ποιούμενοι πρὸς τοὺς Ἕλληνας, ὅτι τὰ κάλλιστα τῶν ἔργων προηροῦντο – „Искам да ви обърна внимание и на Омировите поеми. Нашите бащи смятаха Омир за толкова добър поет, че установиха закон на всяка пета година по време на Панатенеите да бъдат изпълнявани само неговите поеми; показвайки по този начин на гърците, че избират най-добрите произведения“ („Срещу Леократ“, 102). Някои смятат, че това е станало и преди Пизистрат, още при Солон: „Солон постановил поемите на Омир да бъдат рецитирани поред – където е завършил първият рапсод, оттам да започне следващият. Тъй изяснил Омир по-добре от Пизистрат“ (Диоген Лаерций I, 57; превод Т. Томов, 1985)

⁷ За Александровата споменава Страбон (XIII, 1, 27). За други освен нея съобщава Евстатий в неговите „Схолии към Илиада“, като свързва съществуването им с нуждата заредактиране на разпространения из Гърция текст: „Началото на това, да се рецитира разпръснатата Омирова поезия, принадлежи на Кинет от Хиос. Но казват, че тези около Кинет много ѝ навредили, като внесли много стихове, съчинени от тях

Елинистическите коментари

След създаването на Александрийския музей една от главните задачи на тамошните библиотекарите е била да изработят добро издание на поемите: което значи, да сравнят наличните варианти, да изберат измежду различните, да премахват излишните (предполагаемите неавтентични) стихове, да направят тълковен речник на думите и да снабдят текста с филологически коментар. Сред александрийските издатели и коментатори на Омир най-известни са Зенотот, Аристофан от Византион, Аристарх от Самотраки и Дидим. Оцелелите гръкоезични коментари на поемите, които се откриват в полетата на ръкописите и в книгите на византийския омировед Евстатий Солунски (а може би и на Йоан Цец), възхождат към изследванията на александрийците.

Печатният Омир

Колкото до новоевропейските издания, в началото на книгопечатането те разчитали на отделни ръкописи, чийто текст просто е бил набиран и отпечатван. Впоследствие започнало сравняването на ръкописите и на цитатите у други антични и византийски автори, за да се стигне до научните издания на XIX в.; а през XX в. все по-често се взимат предвид и откритите в Египет фрагменти на папирус.

Какво му се приписва

Освен „Илиада“ и „Одисея“ с името на Омир били свързвани и други поетически произведения, от които е оцеляла единствено кратката пародийна поема „Война на мишките и жабите“.⁸ Аристотел съобщава за съществуването на хумористичната поема „Маргит“ и я оценява високо, като казва, че каквото са „Илиада“ и „Одисея“ за трагедията (образци за драматическа форма, трагедийна ситуация и конструиране на фабулата), това е „Маргит“ за комедията.⁹

В „Суда“ е внесен цял списък от поеми, които някога са били приписвани на Омир:

„Безспорните му поеми са „Илиада“ и „Одисея“. Приписват му се и други поеми – „Амазония“, „Малка Илиада“, „Завръщания“, „Батрахомиомахия“, „Шеги“, „Превземането на Сицилия“, химни, „Киприи“ и др.“ (със съкращения)

самите. Затова и Омировите книги бяха поправени, както беше казано по-горе. И това са го правили не само граматичите около Пизистрат, но се споменават и други Омирови редакции, като онази „от нартека“, а също някаква марсилска и синопска“ (I,11)

⁸ „Дали има и някакви други Омирови поеми, като `Маргит` и `Битката на мишките и жабите`, това също други са го проучили с точност“ (Евстатий I,7)

⁹ „Поетика“ 1448b 30

„Илиада“ и „Одисея“. Фабулата

Според Аристотел „Илиада“ е трагическа, докато „Одисея“ е приключенска.¹⁰ И наистина, първата поема може да се смята за предшественик на трагедията, а втората – на романа.

Като причина за събитията, разказани в „Илиада“, може да се представи скарването между главнокомандващия ахейската войска – Агамемнон, и непобедимия воин Ахил. Първоначалната грешка е на първия: той получава като плячка от разграбването на един крайбрежен град дъщерята на местния жрец на Аполон – Хриз. Когато Хриз идва лично и предлага откуп за дъщеря си, Агамемнон го прогонва; и следствие от това е стоварилата се върху войската гибелна епидемия. Ахил предлага да върнат девойката, а Агамемнон отвърща, че това може да стане само ако получи друго в замяна – и за да унижи противника си, разпорежда да му доведат неговата плячка (също отвлечена жена, Бризеида). Ахил избухва и обявява, че се оттегля от бойните действия; и освен това, чрез майка си – богинята Тетида – измолва от Зевс да накаже ахейците. И наистина, армията на Агамемнон се оказва притисната от троянците, предвождани от Хектор.

Когато те стигат до корабите и се готвят да ги подпалят, в битката влиза близкият приятел на Ахил – Патрокъл. Той се бие успешно и помага троянците да бъдат отблъснати, но е убит. Това именно е събитието, което Ахил, който се явява главен герой на поемата, преживява като трагично. Бедата не е просто в това, че Патрокъл е загинал, но и в това, че е загинал по негова вина – първо заради честолюбивото му оттегляне и призоваването на Зевсовия гняв върху съюзната войска, и второ – защото е допуснал Патрокъл да влезе в боя, и то облечен с неговите доспехи.

Към тази трагедия се прибавя и друга – нещастieto на Приам, който вижда любимия си син Хектор убит от Ахил, след като е бил измамен от боговете (Атина се намесва в двубоя като се преструва на Деифоб; задържа Хектор пред стената и изведнъж изчезва). Но Приам също има вина, която не е назована, но се подразбира – тя е, че е допуснал сина си Александър-Парис да въведе в града откраднатата от ахейците царска съпруга (Елена). Така че, както казва и самият Зевс на един съвет на боговете, разказан в началото на „Одисея“ (I, 28-43) – „Напразно хората ни упрекват за нещастията си. Те не идват от нас. Истината е, че ние ги предупреждаваме да не вършат престъпления, но те упорстват.“

„Одисея“ пък завършва щастливо, след перипетии. Фабулата се движи към решаването на две трудности.

Първо, трябва да бъде спасен Телемах, когото кандидатите за брак с майка му се готвят да убият, за да си присвоят царството на Итака.

Второ – Одисей, преследван от разгневно божество (Посейдон), трябва да се завърне в родината си.

Поемата се занимава с това, как двамата герои - баща и син – заедно и поотделно се справят с постоянно възникващите опасности.

(следва)

¹⁰ 1459b 14-15. В превода на Ал. Ничев: „„Илиада“ е проста и патетична, а „Одисея“ – заплетена (тя е цяла познавания) и характерописна“.